

Italijanska študija Lojzke Bratuž o slovenskih predigah goriškega nadškofa¹

Inštitut videmske univerze za vzhodnoevropske jezike je izdal že več publikacij, v katerih so strokovno obdelana nekatera vprašanja slovenske navzočnosti v Italiji.² Najnovejše slovenistično delo je prispevala goriška literarna zgodovinarica **Lojzka Bratuž**, je pa vzporedno s široko zastavljenim mednarodnim raziskovalnim projektom o Karku Mihaelu Attems, prvem goriškem nadškofu. Pobudo je oblikoval Inštitut za družbeno in versko zgodovino v Gorici konec osemdesetih let in je goriški javnosti znana tudi po vrsti drugih znanstvenih publikacij.³

Morda je malo manj znano, da med obsežnim gradivom, ki se hrani v goriški semeniški knjižnici, v nadškofijskem arhivu in še kje, obstaja tudi 61 slovenskih pridig, med katerimi jih je Attems lastnoročno napisal 45 (to je 34 osnutkov ter 11 čistopisov in osnutkov hkrati). Poleg teh nadškofovih rokopisov je ohranjenih še šestnajst prepisov raznih skriptorjev, kar zbuja slutnjo, da za zdaj še niso znane vse škofove pridige, saj je mogoče, da so se tako kot osnutki izgubile tudi pridige same.⁴ Sledi večkratne rabe rokopisov se kažejo v pregibih papirja, dopisih

in kasnejših popravkih, kar nas opozarja, da je škof uporabljal slovenščino neprimerno pogosteje, kot bi se lahko sklepalo zgolj po količinskem obsegu znanih pridig; zato dobivajo te listine še dodatno konotacijo, kot bomo opozorili kasneje.

Obstoj slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa je sicer znan že od srede petdesetih let, vendar jih doslej razen Lojzke Bratuž ni še nihče proučeval, pa tudi v strokovni javnosti niso imele tistega mesta, ki ga nesporno zaslužijo. Nanje je najprej opozoril **Rudolf Klinec**, nadškofijski kancler v Gorici, ki je prvi objavil odlomek ene izmed pridig.⁵ Zdaj dostopno gradivo je bilo odkrito sredi osemdesetih let. Vprašanje o njegovem pomenu je razvil italijanski zgodovinar **Luigi Tavano** v svojem referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1. 10. 1986 in to je Lojzko Bratuž spodbudilo, da se je spopadla z obsežno in zahtevno raziskovalno nalogo.⁶ Ugotovitve svojega raziskovanja je večkrat posredovala strokovni javnosti.⁷ Med drugim je lani izšla tudi njena kritična izdaja teh pridig v obsežni knjigi, ki je zbudila nemajhno zanimanje v Slo-

¹ Lojzka Bratuž: *Manoscritti sloveni del settecento*. Omelie di Carlo Michele d'Attems, (1711-1774), primo arcivescovo di Gorizia. Universit degli studi di Udine, Facolt de lingue e letterature straniere, Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale, Udine 1994 (Collana dell'Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale); 209 str.

² Omenjen naj bo le zbornik *Est Europa*, ki vsebuje *Miscellano Slovenico* (Videm 1984) ter študijo Arnolda Bressana Dante in sloveno (Videm 1990).

³ Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752-1774; Studi introdutivi; Gorizia 1988. (Uvodne študije so v italijanščini, slovenščini in nemščini.) Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752-1774; Atti del Convegno; Gorizia 1990; (trojezična objava 25 referatov s posvetovanja v Gorici).

⁴ V mapi z oznako b. V so ohranjene nadškofove homilije, slovenske nosijo signature 906-964, trije slovenski zapisi pa so tudi v mapi IV, sign. 730, 731, 732 (str. 16).

⁵ Klinec: *Marija v zgodovini Goriške*, Gorica 1955, str. 72-75.

⁶ Slovenske pridige so odkrili med pripravljalnimi raziskavami, ko je bil katalogiziran arhivski fond Attems — de Grazia, ki ga je 1953. leta podaril knjižnici bogoslovnega semenišča grof Filippo della Torre Valsassina.

⁷ Lojzka Bratuž: *Slovenska besedila prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa*; v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, str. 204-312 (Obdobja); ista: *Slovenske pridige* K. M. Attemsa, JKOl 1990, str. 105-107.

veniji in tudi Italiji.⁸ Tokrat lahko poročamo o izidih njenih nadaljnjih raziskav, predstavljenih italijanski strokovni javnosti.⁹

Italijanska monografija o Attemsovih pridigah ni prevod ali priredba slovenske knjige in študije z isto tematiko. Poleg uvoda in bibliografije prinaša šest še neobjavljenih škofovih slovenskih pridig (str. 12-75), zemljevid Goriške nadškofije (str. 76-77) ter spremno študijo (str. 79-105). Ena pridiga je objavljena tudi v faksimilu. Vsaka pridiga je podana najprej v transkripciji slovenskega izvirmika, dodana pa sta še prevoda v današnjo knjižno slovenščino ter italijanščino. Dve pridigi sta bili napisani za pastirski obisk, tri so bile namenjene verskim bratovščinam, ena pa je nastala ob posvetitvi neke cerkve. Vsaka pridiga je pospremljena s temeljitimi komentarji in opozorili na številna vprašanja, ki se postavljajo ob teh večplastno pomenljivih listinah, pričah o življenju, mišljenju in medsebojnih stikih na nekem narodnostno mešanem območju z dragocenim sporočilom tudi za današnji čas.

Karl Mihael Attems, visoki cerkveni dostojanstvenik iz ene najuglednejših goriških plemiških rodov, je kot samoumevno uporabljal jezik svojih vernikov. Da je lahko izpolnjeval svoje visoke naloge, se je moral približati vernikom in torej v sporazumevanju z njimi uporabljati vse štiri, oziroma pet ljudskih jezikov vernikov goriške nadškofije. Pri slovenskih pridigah goriškega nadškofa torej ne gre le za upoštevanje dejstva, da je bilo 75 % vernikov goriške nadškofije Slovencev, temveč za globlje razmerje in za pristno spoštovanje enakopravnosti vsakega pripadnika »božjega ljudstva«, katero težko uresničujemo, če preziramo tako elementarno razsežnost človeške eksistence, kakršna je njegov materni jezik. Še več, gre za listine iz neke dobe, v katerih je ob upoštevanju identitete vseh narodov odsoten vsakršen nacionalizem. Na to dragoceno sporočilo opozarja poleg avto-

rice tudi **Luigi Tavano**, saj ni mogel mimo ugotovitve, da Attemsova skrb za približevanje vernikom v njihovem maternem jeziku kaže na njegovo neodvisnost od centralističnih nagibov avstrijskega dvora, ki je dajal prednost nemškemu jeziku.¹⁰

Koliko dela in koliko truda je treba za nastanek knjige, kot je pričujoča kritična izdaja Attemsovih pridig, ve le tisti, ki se je v svoji strokovni praksi moral spopasti z obdelovanjem arhivskega gradiva; to je bilo v našem primeru resda že odkrito, vendar je kljub temu zahtevalo večletne raziskave. Ob težavah z razbiranjem težko berljivih ali celo nerazberljivih mest z gosjim persom pisanih rokopisnih osnutkov je bilo za pripravo kritične izdaje in določitev uredniških meril, na katerih temelji izbira objavljenega gradiva, potrebno široko strokovno znanje ter interdisciplinarna usposobljenost raziskovalke. Njeno vedenje je moralo seči od jezikoslovja do teologije. Prav tako je potrebna temeljita jezikovna in jezikoslovna opremljenost, saj mora poleg slovenščine obvladovati tudi italijanščino, furlanščino, nemščino in vsaj še latinščino v vseh zgodovinskih vidikih.

Vse to obsežno znanje se kaže v skrbnih in gostih opombah ter komentarjih objavljenih besedil, praktično brez tiskarskih spodrsrljavev. Predvsem je avtorica morala upoštevati tudi naslovnika, ki pripada italijanskim krogom in mu slovenska stvarnost ter njene zgodovinske korenine praviloma niso posebno prezentne, čeprav je akademsko izobražen. Zato je v opombah navedla vrsto opozoril in podatkov iz slovenske zgodovine. Lojzka Bratuž ob dokumentacijskih in redakcijskih opozorilih namenja precejšnjo pozornost tudi jezikovnim pojavom pa tudi navedkom in parafrazam iz obrednih besedil in biblije, uporabljenim pregovorom in rekom, daje tudi vsebinska pojasnila o tedanjem verskem življenju in zgodovinskih okoliščinah.

⁸ Karel Mihael Attems: *Slovenske pridige*, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Predgovor Breda Pogorelec; Trst, Založništvo tržaškega tiska 1993 (Knjižna zbirka kulturna dediščina), 218 str. Knjiga obsega predgovor Breda Pogorelec (7 str.), spremno študijo Lojzke Bratuž (13 str.), faksimile, prepise, transkripcijo in komentarje osemindvajsetih pridig, opis neobjavljenega gradiva, Attemsov življenjepis in povzetek v italijanščini ter slikovno gradivo. Natisnjenih je osemindvajset od enainšestdesetih do zdaj znanih slovenskih pridig (prim.: Zoltan Jan: Kritična izdaja slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa, SR 1993, št. 4, str. 601-605).

⁹ Obe študiji s pohvalnimi recenzijami odmevata tudi v italijanski javnosti. Prim. med drugim: Omelie in lingua slovena, Voce Isontina, 8. 5. 1993; Omelie di Attems, Voce Isontina, 5. 2. 1994; Predicis di d' Attems, La Vita Cattolica, 26. 2. 1994.

¹⁰ Luigi Tavano: Carlo Michele d'Attems e gli sloveni, Memorie storiche forgiuliesi, 1989, str. 244-252; ponatis v Zgodovinskem časopisu 1990.

Na jezikovni ravni ugotavlja razmerja med narječnimi in zgodovinskimi prvinaми Attemsove jezikovne prakse; pri tem je morala razločiti plasti, ki so jih vnesli prepisovalci, ter čisto jezikovne spodrsaljaje in nedoslednosti, do katerih je prišlo zaradi nadškofovega pomanjkljivega znanja slovenščine. Tako ji je uspelo ob upoštevanju že znanih virov in zapisov razločiti številne oblikoslovne in besedotvorne posebnosti, ki še niso bile razvidne in ki dopolnjujejo naše vedenje o zgodovinskem razvoju posameznih jezikovnih pojavov. Tovrstni komentarji so usmerjeni predvsem na tri področja, tako da opozarjajo na mogoče navezave na izročilo protestantskih piscev, na tedanje narečne usedline, pri čemer je zanimivo, da presegajo zgolj goriške narečne posebnosti, ter na kalke iz italijanščine, furlanščine, latinščine, kar spet kaže na posebnosti govornega položaja tedanje slovenske jezikovne prakse. Attems je namreč pisal pridige v petih jezikih, ki so se enakopravno uporabljali v tedanji goriški nadškofiji. V skladu z navodili tridentinskega zbora so imeli ljudski jeziki določeno mesto v bogoslužju, vendar se zdi, da je Attems v rabi slovenščine presegal zgolj uresničevanje naložene mu dolžnosti, ker se je s svojimi slovenskimi verniki sporazumeval v slovenščini, skrbel pa je tudi, da so bila odgovorna mesta dodeljena tudi slovenskim duhovnikom; deloma se nam kaže tudi kot spodbujevalec kulturnega razvoja.

S to analizo knjižna izdaja Attemsovih pridig presega značilnosti kritične izdaje. Spremna študija Lojzke Bratuž ne daje le najnujnih informacij, potrebnih za uporabo knjige, temveč gradivo tudi ovrednoti in interpretira. V tej drugi razsežnosti je nanizala vrsto spoznanj, med katerimi je seveda najpomembnejša umestitev pričujočih homilij v kontekst pridigarke kulture, ki je bila ob rekatolizaciji aktualna v slovenskem prostoru. Ob opozorilih na položaj ljudskega jezika v katoliškem bogoslužju po tridentinskem zboru in v verskem življenju tedanjega časa ugotavlja, da se Attemsovi pridižni osnutki navezujejo na izročilo kapucinske pridige, kažejo pa tudi sledi jezuitskega, kar pa je za zdaj še premalo raziskano, da bi lahko postavili odločne trditve, saj v zadnjem času naše

vedenje nenehno dopolnjujejo nova odkritja. Čeprav avtorica obžaluje, da je izostala teološka razčlemba nadškofovih homilij, ugotavlja ob dokajšnji izvirmosti in osebni ustvarjalnosti okvire splošnih pridižnih vzorcev. Njihova skupna poteza je skrb za jasnost sporočila, ki daje prednost miselni podlagi bolj kot zunanji podobi. Jasno je prizadevanje, da bi bil prepričljiv. Kljub marsikateremu zanosnemu mestu vseeno ostaja zadržan in klasično umirjen, skladno s svojim visokim škofovskim položajem, zato se ne zateka k lahkotnim, humorno obarvanim zgodbicam, ki so značilne za slovenske pridige Janeza Svetokriškega.

Umestitev teh škofovskih pridig v izročilo slovenskega pridižnega slovstva pelje avtorico ob opozorilih na delo Miha Kastelca, Janeza Svetokriškega, očeta Rogerija in Jerneja Basarja prek prevodne, verzifikacijske ter dramske ustvarjalnosti tistega obdobja k slovenskim piscem, ki so bili povezani z goriškim nadškofom. Pomenljiva je njegova vez s komendskim župnikom Petrom Pavlom Glavarjem, stiškim opatom baronom Tauffererjem ter pridigarjem Fračiškom Ksaverjem Gorjupom — ta je 1779. leta posvetil svojo zbirko pridig prav goriškemu prelatu.

Posebne pozornosti je deležno izročilo rabe slovenskega jezika na skrajnem zahodnem robu prostora slovenske naseljenosti v današnji Italiji. Znanstveniki so šele v novejšem času prišli vsaj do treh odkritij, ki so pomembno dopolnila naše vedenje o položaju slovenskega jezika kot sporazumevalnega sredstva med različnimi plastmi prebivalstva na prostoru od Tržaškega zaliva do Alp. Že dolgo časa znanemu Černejskemu rokopisu (1497), ki ga hrani čedajski muzej, ter Alasijevemu slovarju in priročniku iz leta 1607, ki je nastal na gradu devinskih grofov, smo v novejšem času dodali Starogorski rokopis (1974), Slovenska plemiška pisma družin Marenzi — Coraduzzi (1980), zdaj pa smo spoznali še slovenske pridižne osnutke goriškega nadškofa grofa Attemsa (1993).¹¹ Vsi ti spomeniki so nastajali tudi med najvišjo krajevno aristokracijo, kar dokazuje, da so tudi najvišje plasti slovenski jezik ne le poznale, temveč ga tudi

¹¹ Prim. Ivan Grafenauer: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1919; Jože Pogačnik: *Srednjeveško slovstvo*, Ljubljana 1972; *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi — Coraduzzi s konca 17. stoletja*, Trst 1980; *Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja*, Jezik in slovstvo 1973/74, 1974/75; Srečko Renko, *Ricerca slavistica* 1975-76 etc.

samoumevno uporabljale pri sporazumevanju. To pa postavlja daljnosežna vprašanja, ki najmanj zamajajo teze o slovenščini kot jeziku samo nižjih plasti ter silijo k novemu premisleku cele vrste stereotipnih predstav o slovenski narodni biti.

Na podlagi teh opozoril prihaja do sklepa, da so Attemsove pridige dokument slovenskega jezika in besedilne kulture v drugi polovici 18. stoletja z velikim kulturnozgodovinskim pomenom.

V tej knjigi objavljena študija Lojzke Bratuž torej nikakor ni goli italijanski povzetek že objavljenih spoznanj v slovenski knjigi z isto tematiko. Tako postavljeno delo nima vzrokov samo v kodih znanstvenega sporazumevanja, ki so v italijanskem in slovenskem strokovnem prostoru pomembno različne in jih je avtorica spoštovala z veliko akribijo. Ob korektnem in nevsiljivem povzetku že ugotovljenih spoznanj — posebno pozornost namenja tezam **Brede Pogorelec** — se srečujemo s preseganjem, poglobljanjem in širjenjem spoznanj, ki so sad nadaljnjih raziskav ter proučevanja izbrane snovi.

V tej optiki so najzanimivejše tri razsežnosti študije. Na eni strani gre za primerjalno razčlemba ugotovljenih vezi ter merjenje moči izročila, raztezajočega se od Dalmatinovega prevoda Biblije iz 16. stoletja do Attemsove jezikovne prakse sredi 18. stoletja. Primerjava Dalmatinovega prevoda ter ustreznega Attemsovega citata iz Biblije pokaže nekatere odmike v pravopisu pa tudi v izrazitejši narečni plasti; s tem avtorica utemeljuje tezo, da vzrokov za ugotovljeni besedilni razvoj ni iskati zgolj pri Attemsu osebno, temveč v razvoju jezikovne prakse, čeprav je seveda mogoč tudi kak novejši, še ne identificiran vpliv na nestandardizirano jezikovno rabo. Vsekakor po takšnem časovnem razponu izročilo ni moglo ostati živo in mehanično spoštovano, pri tem pa je še posebno pomembno, da imamo opraviti z zapisi žive, neposredno govorne rabe. V eni izmed pridig namreč srečamo tudi zelo izrazite narečne prvine nekega gorenjskega krajevne govora, ki jih druga besedila nimajo — tista pridiga pa je bila napisana prav za določen pastoralni obisk v določenem kraju. Kljub temu so najpogostejše prvine goriškega mestnega govora, vipavskega, kraškega ter briškega narečja.

Druga, še zanimivejša razsežnost novih znanstvenih raziskav Lojzke Bratuž pa je ugotavljanje razvoja slovenske jezikovne prakse znotraj Attemsovega osebne jezikovne pridigarkega opusa. Za razčlemba je izbrala odlomek ene njegovih zgodnejših pridig ter ga primerjala z zapisom, ki je datiran leto pred njegovo smrtjo, obe besedili pa je Attems napisal lastnoročno, tako da so izključeni posegi prepisovalcev. Na tej ravni avtorica ugotavlja, da so njegova zgodnejša besedila zaznamovana z bistveno pogostejšimi jezikovnimi nedoslednostmi; te postajajo postopoma redkejše, poslednje se spoštuje aktualna norma knjižne rabe slovenščine. Primerjava kljub temu razkrije, da se je ob upoštevanju slovenskega pisnega izročila opiral predvsem na subjektivna merila, ki so temeljila na italijanski ter nemški normi zapisovanja posameznih glasov. Ker pa slovenščina ni bila škofova materinščina, so njegova besedila zaznamovana tudi z besednimi ter skladenjskimi kalki, ki izvirajo iz italijanščine ter nemščine in jih raziskovalka zgledno sistematizira, čeprav skromno pripominja, da so to le posamezne prvine za celotno rakonstrukcijo jezikoslovne podobe Attemsove rabe slovenščine.

Tretjo razsežnost pa pomeni rezčlemba Attemsovih ubeseditvev iste vsebine v slovenskem, italijanskem in furlanskem jeziku. Vsebinska podobnost je tolikšna, da bi lahko šlo celo za prevode istega besedila v različne jezike, in ponuja zanimivo vprašanje, v katerem jeziku je nadškof pisal, kako jih je obvladal, katera izrazna sredstva je uporabljal itd. Lojzka Bratuž je primerjala tri besedila, napisana v navedenih jezikih in vsebinsko zelo podobna. Prvo je napisano v slovenščini in italijanščini, drugo v slovenščini in furlanščini, tretje pa v vseh treh jezikih. Primerjava kaže, da je le v delu besedila izrazitejša ustreznost med slovensko različico in različicama v drugih jezikih, tako da je škof najverjetneje pisal v vsakem jeziku suvereno in domalo enako spretno. Podobnosti so predvsem v pridigi, ki je nastala ob posvetitvi neke cerkve ali kakšne bratovščine, medtem ko druge odsevajo krajevne posebnosti, predvsem pa piščevo sposobnost, da se prilagaja različnim okoliščinam ter jezikovnim kodom.

Vsekakor je upoštevanje furlanske navzočnosti v teh razčlembah zgodovinskih pričevanj pomemben prispevek avtorice, saj s tem upošteva

posebno razsežnost našega zahodnega narodnostnega prostora, kar v slovenistiki ni ravno pogost pojav.

Ko Lojzka Bratuž predstavljeno in analizirano gradivo vrednoti, skuša uokviriti ugotovitve z novjšimi tezami **Brede Pogorelec** ter opozarja na različno stopnjo moči izročila knjižnega jezika glede na to, ali poteka sporazumevanje pisno ali ustno, saj so se uporabniki ravnali po načelu: *Scribamus more genis, loquamur more regionis*. Attemsove pridige kot zapis (oziroma priprava) govornega nastopa ne morejo obiti te zakonitosti, kar postavlja pred raziskovalce jezikovne podobe njegove slovenščine pomembna in težavna vprašanja. Dodaten pomen pa dobijo slovenske pridige goriškega škofa ob tezi, da imamo v drugi polovici osemnajstega stoletja opraviti z več pokrajinskimi tipi slovenskega knjižnega jezika. V luči teh tez bi bile Attemsove slovenske pridige prva jasneje do-

ločljiva artikulacija zahodnega tipa slovenskega knjižnega jezika.

Objava Attemsovih slovenskih pridig zaokroža podoba položaja in razširjenosti slovenščine med različnimi plastmi in v različnih sociolingvističnih položajih na zahodnem robu slovenskega prostora, to je na narodnostno mešanem območju, ki se razteza od Trsta prek Krasa, Goriške, Beneške Slovenije in Režije do Kanalske doline in na katerem so poleg slovenskega ter italijanskega prebivalstva navzoči tudi Furlani; goriški nadškof jih je enakovredno upošteval, avtorica pa je to razsežnost pozorno pritegnila v svojo raziskavo. Podoba položaja slovenščine pa se nam ob tržaških Plemiških pismih ter beneškoslovenskem folklornem gradivu Jana Baudouina de Courtenaya izpolnjuje tudi s slovenskimi pridigami prvega goriškega nadškofa.

Zoltan Jan

Filozofska fakulteta v Trstu

Tehniški srednješolski center v Novi Gorici

Pretnarjevi prevodi Learovih limerikov

Tone Pretnar: Veter davnih vrtnic. Antologija pesniških prevodov 1964-1993. Ljubljana 1993. Ur. Niko Jež in Peter Svetina.

Postumni zbornik Pretnarjevih pesniških prevodov spada med redkeje antologije, ki imajo za temeljno zbirno merilo delo posameznega prevajalca, ne pa izhodiščne literature, izbranega zgodovinsko-stilnega obdobja, posameznega pisca izvirmikov, izbrane pesniške oblike, enovite tematike ali česa podobnega. Z vidika teh skupnih imenovalcev je prevajalčevo zbrano delo videti bolj heterogeno, zato pa razločneje pokaže njegovo

posebno osebno obzorje, znanje, domiselnost in okus — vse tisto, kar bralcu prevodov navadno zasenčujejo pisci izvirmikov.

Tone Pretnar se v *Vetru davnih vrtnic* predstavlja kot specialist za najzahtevnejše področje književnega prevajanja — za prevajanje vezane poezije na visoki umetniški ravni. Za prvi vtis o tehtnosti knjige poskrbi že njen obseg z okrog 500 besedili. Sistematično urejeno kazalo opozarja na njihovo raznovrstnost in kaže Pretnarja